

С. В. Переверзєв

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНОГО ГОРОДИЩА ЧОРНОБИЛЬ У 2004—2020 рр. РЕЗУЛЬТАТИ, ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена результатам досліджень літописного городища Чорнобиль та його околиць в період 2004—2020 рр. Коротко представлені матеріали розкопок, на основі аналізу яких зроблені висновки, що надають змогу вважати городище укріпленим форпостом Північної Київщини з міським укладом життя. Позначені перспективи подальших досліджень літописної пам'ятки та засади щодо її збереження як об'єкту культурної спадщини.

Ключові слова: *городище Чорнобиль, Київське Полісся, культурний шар, ремесло, фортифікація, захисний рів, поселенська структура.*

Сучасний Чорнобиль — це адміністративний центр Зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, що підпорядкований Державному агентству України з управління зоною відчуження та має статус вахтового селища, де мешкають близько 2800 осіб вахтового персоналу та незначна кількість «самопереселенців». За доби середньовіччя Чорнобильський замок був центром Чорнобильського повіту.

Ландшафт та геолого-морфологічні особливості мікрорегіону. Чорнобиль розташований на правому березі р. Прип'ять (притока Дніпра) при впадінні в неї р. Уж (старов. Уша) та є найпівнічнішим містом Київського Полісся. Київське Полісся — це фізико-географічна область України, що розташована між Житомирським та Чернігівським Поліссям. Київське Полісся займає північну низинну частину правобережної Київщини (Бородянський, Вишгородський частково, Іванківський, Києво-Святошинський, Макарівський частково, Поліський

райони та Зона відчуження) та східну частину Житомирської області (частина Радомишльського, Малинського та Народицького районів). Західний кордон Київського Полісся зазвичай проводять по лінії Народиці — Радомишль — Ходорків, а східну — по долині Дніпра. Велику роль в рельєфі Київського Полісся грають широкі річкові долини Дніпра, Прип'яті, Ужа, Тетерева, Здвижа, Ірпеня та деяких більш менших річок. Поширені еолові форми рельєфу, що представлені дюнами, піщаними грядками та пагорбами. Значна частина території області вкрита лісами, які краще збереглися в північній частині і в районі Києва, та луками, що поширені в заплавах і на вододільних просторах. Серед болотних масивів найбільш поширені низинні, зрідка зустрічаються перехідні болота. Київське Полісся розташовано в межах середньодніпровського схилу Українського кристалічного щита. Кристалічні породи покриті товщею осадових порід і ніде не оголюються. Поверхневими відкладами майже всюди служать над моренні водно-льодовикові піски, що частково перевіяні вітром. На перших та других надзаплавних терасах річок розвинені інтенсивно перевіяні вітром давньо алювіальні піски. У Київському Поліссі є невеликі лесові «острови», сформовані лесовидними суглинками, що є останцями надзаплавних терас (Сирота 2016, с. 80—82).

На такому лесовому «острові» Чорнобильсько-Чистогалівського фізико-географічного району на правобережжі р. Прип'ять розташований Чорнобиль. Характерною особливістю району й зокрема м. Чорнобиль є наявність моренних гряд і пагорбів, що скла-

дають підвищену грядку, яка достатньо різко виокремлюється на фоні Поліської рівнини. Гряда сформована алювіальними пісками та лесами, щільно порізана балками та ярами та являє собою другу надзаплавну терасу Прип'яті. На одному з таких мисоподібних пагорбів і існував літописний Чорнобиль (Сирота 2016, с. 85—86).

Історіографія та історія археологічних досліджень. Єдина згадка про давньоруський Чорнобиль знаходиться у «Повісті временних літ». За Іпатіївським літописом, у 1193 році князь Вишгородський і Туровський Ростислав, син великого князя Київського Рюрика «Бха съ ловом отъ Чернобиля въ Торчійській» (їхав з ловом від Чорнобиля в Торчійській; Ипатьевская 2001, стб. 677).

Наступна згадка Чорнобиля міститься вже у т. зв. «Списку городов дальніх і ближніх»: «А се Киевський гроди:...на Припетї Чорнобиль...» (Новгородская 2000, с. 476). Список датується 1380 р., але більшість дослідників погоджується, що за основу «Списку» служив якийсь текст давньоруського походження (Тихомиров 1979, с. 84—89).

Різні періоди існування Чорнобиля відображені в багатьох історичних джерелах, проте археологічні дослідження міста майже не проводилися, хоча його околиці обстежувалися на початку ХХ ст. та за часів СРСР. Довгий час не було відомо і місце розташування пам'яток літописного м. Чорнобиля.

Вперше археологічні дослідження в Чорнобилі та його околицях були проведені С. П. Вельміним. Влітку 1913 р. Київським Товариством Охорони пам'яток старовини та мистецтва разом з Київським відділенням Імперського Руського Военно-Історичного Товариства з ініціативи С. П. Вельміна була проведена екскурсія в Чорнобиль. Спеціально до приїзду екскурсантів С. П. Вельміним в місті та околицях були проведені археологічні дослідження. Зокрема, у Чорнобилі було здійснено шурфування садиби замку («замок Ходкевича», місце розташування сучасного «Парку Слави»), повністю розкопано один курган (в садибі А. Коваленка, трупоспалення, що було датоване ІХ—Х ст.). Розкопки ще одного кургану тієї самої групи не були закінчені (Вельмін 1914, с. 4).

Під час досліджень С. П. Вельмін знаходив в межах міста фрагменти кераміки, на його думку Х—ХІ ст., «кирпичи великокняжеской эпохи» (уламки плінфи?), металеві вироби давньоруського часу (?). В місті, а також навкруги нього, дослідник засвідчив існування декількох груп курганів (від 8 до 12 курганів кожна; Вельмін 1914, с. 1, 2).

Крім того, С. П. Вельміним були оглянуті і досліджені розмиті весняним паводком печери в ур. Стрижев (2 версти вище по течії р. Стара Прип'ять від Чорнобиля),

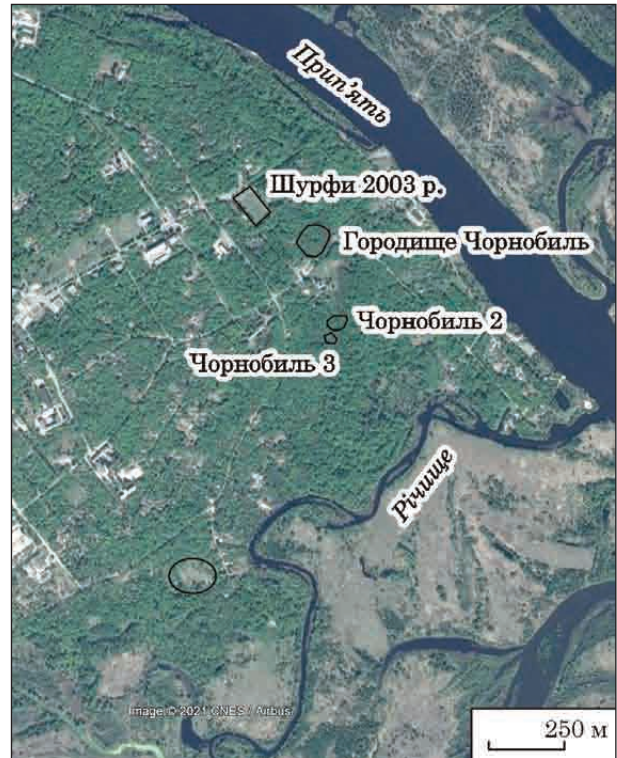

Рис. 1. Розташування давньоруських пам'яток на території м. Чорнобиль

датування і призначення яких залишилося не з'ясованим. Археологічного датуючого матеріалу дослідником виявлено не було. Також проведені обміри, складено план та розрізано вал городища в ур. Гримова.

Хоча про це не було заявлено офіційно, здається, що головною метою досліджень С. П. Вельміним території Чорнобиля було виявлення місцезнаходження літописного городища.

Тільки через 90 років археологічні дослідження м. Чорнобиль були поновлені. У 2003—2004 рр. експедиція під керівництвом В. О. Манька провела розвідки в Зоні відчуження. Під час шурфування безпосередньо на території сучасного Чорнобиля, поодинокі знахідки киеворуського часу спочатку були зафіксовані на території колишнього стадіону (рис. 1). Проте на серединному мисі другої надзаплавної тераси, що розташований між Іллінською церквою та «Парком Слави», на території покинутих садиб по вул. Петровського В. О. Маньком було зафіксовано наявність неушкоджених ділянок давньоруського культурного шару потужністю до одного метра (Манько та ін. 2003, с. 2). Склад, насиченість та потужність культурного шару дали досліднику підстави вважати пам'ятку літописним Чорнобилем, а топографічні особливості її місцезнаходження, незважаючи на відсутність на той час будь-яких зафіксованих фортифікаційних споруд, — городищем. Таким чином пам'ятка ввійшла в археологіч-

ну літературу як літописне городище Чорнобиля.

У 2004 р. В. О. Манько провів перші стаціонарні розкопки на площі близько 56 м², що започаткували археологічні дослідження літописного міста. З 2005 р. по даний час дослідження проводяться під керівництвом С. В. Переверзева. У 2007 р. археологічна експедиція під керівництвом О. В. Переверзевої провела топографічну зйомку мису, на якому розташоване городище (Манько, Переверзєва 2008, с. 263—265).

Результати досліджень давнього Чорнобиля в загальних рисах освітлював С. В. Переверзєв. Проте в публікаціях був майже відсутній аналіз здобутого за результатами розкопок матеріалу та розглядалися, в основному, нагальні проблемні питання методики досліджень, охорони культурної спадщини в Зоні відчуження та можливі перспективи щодо подальших досліджень (Переверзєв 2010, с. 328—334; 2011, с. 475—482; 2016, с. 85—92; Переверзєв, Зоценко 2013, с. 14—16).

Останніми проблеми археології літописного Чорнобиля розглядали О. В. Серов (2016, с. 32—40) та В. К. Козюба (2016, с. 41—57). На жаль, мислячи за правилами формальної логіки, обидва автори літописну пам'ятку беззаперечно пов'язують з пізньосередньовічним Чорнобильським замком, що знаходився на сусідньому (на північ від городища) мисі (Серов 2016, с. 33; Козюба 2016, с. 47).

В. К. Козюба в своїй статті, розглянувши та проаналізувавши укріплення пізньосередньовічного Чорнобиля, оминає проблемні питання функціонування давньоруського городища. Не наполягаючи принципово на деяких своїх припущеннях, він робить резюме про необхідність подальших досліджень городища (Козюба 2016, с. 47).

О. В. Серов в своїй роботі зробив однозначні та категоричні висновки щодо результатів та перспектив дослідження розглянутої пам'ятки. Він констатував «...повну непридатність городища для досліджень» (2016, с. 33—35).

Але аргументи науковця навряд чи можна вважати переконливими та ґрунтовними.

1. ...після неодноразової перебудови Чорнобильського замку культурний шар давньоруського часу навряд чи зберігся». Якщо саме на місці Чорнобильського замку і була давньоруська пам'ятка, то твердження вірне. Шурфування на території Парку Слави (місце розташування замку) це і підтвердило. От тільки літописне городище знаходилося на південному від замку мисі.

2. Дивною виглядає теза О. В. Серова, сенс якої зведений до того, що наявність знахідок «долітописного» часу існування городища, а саме X—XI ст., суперечить самій згадці

Чорнобиля наприкінці XII ст. Чому поселення або городище не могло утворитись за 200 років до візиту Ростислава Рюриковича — не дуже зрозуміло.

3. Екстравагантним здається пояснення значної кількості скляних браслетів в Чорнобилі наявністю там виробництва оздоблювальних матеріалів для давньоруських цегляних храмів (!?). Скловиробництво, наприклад, як найпростіше пояснення цього матеріального явища, чомусь навіть не припускається. Тим більше, що слідів мурованого будівництва і відповідних матеріалів на території історичного Чорнобиля до цього часу поки що не виявлено.

Топографія та планіграфія городища. Мис-останець, на якому розташоване городище Чорнобиля, має висоту близько 40—50 м над рівнем заплави р. Прип'ять та розміри 75 × 60 м і займає площу близько 0,45 га. Східна сторона мису обмежена крутим схилом, який спускається до першої надзаплавної тераси р. Прип'ять, південна — «Подільським узвозом», що спускається в заплаву, північна та західна — досить чітко визначаються за залишками давнього яру (залишками зруйнованого давньоруського рову?) глибиною 2—5 м. Відомо, що яр був частково засипаний в процесі будівельних робіт у XX ст.

Площа городища становить собою досить рівний майданчик, де розташовані покинуті після катастрофи приватні будинки та господарчі будівлі. Фундаменти будинків, підвали та льохи, а також водопровідна траншея, що тягнеться майже через усе городище, зруйнували значну частину культурного шару пам'ятки. Найкраще збереглася невеличка центральна частина мису, яка була зайнята садибами дворич та його периферія.

Східна сторона мису обмежена крутим схилом, який спускається до першої надзаплавної тераси р. Прип'ять, західна — вулицею Петрівського та дуже щільною приватною забудовою. Північна сторона — досить чітко визначається за залишками давнього яру (та, можливо, залишками зруйнованого давньоруського рову?) глибиною 2—5 м. Південна частина маркується «Подільським узвозом», що спускається до першої надзаплавної тераси на місцевий Поділ. Слід відмітити, що Поділом і досі називається житлова забудова у підніжжя городища, яка виходить на берег Прип'яті.

Останець, на якому знаходиться городище, межує на півдні («через узвіз») з Іллінською церквою, на півночі — з Парком Слави, що був побудований на місці пізньосередньовічного замку.

Методика досліджень культурного шару. На даний час досліджена в основному центральна частина городища, що розташо-

вана на просторі поміж покинутих будівель (рис. 2). Це обумовлено двома причинами. По-перше, це найбільш доступна для розкопок та найменш пошкоджена антропогенними факторами частина пам'ятки. Складність розкопок цієї площі зумовлено тільки наявністю багатьох дерев та кущів. По-друге, В. О. Манько на початковому етапі вивчення городища вважав, що культурний шар присутній тільки в центральній його частині де і заклав розкоп 2004 р. В останні роки (2016—2020 рр.) основна увага приділена дослідженню периферійної ділянки пам'ятки в її західній та південно-західній частині. Головна мета досліджень — виявлення можливих залишків фортифікаційних споруд.

Роботи на місці розташування пам'ятки традиційно починаються з розчистки від дерев, кущів та сміття обраної для розкопу ділянки. Після горизонтальної зачистки від залишків сміття дернового шару, площа розкопу розмічається на умовні квадрати 2×2 м з цифровою (до 2008 р.), а останнім часом — літерно-цифровою сіткою. Денна поверхня розкопу та всіх кутів квадратів фіксується за допомогою оптичного нівеліру.

На жаль, в різні роки досліджень була застосована різна методика відпрацювання культурного шару. У 2004—2006 рр. культурний шар розбирався лопатами нарізками по 3—5 см умовними горизонтами на глибину 10—20 см, об'єкти вибиралися кельмами та ножами. У 2008 р. методику дослідження було змінено: верхній дерновий пласт знімався лопатами, після чого вся площа розкопу відпрацьовувалась кельмами та

ножами умовними шарами 3—5 см; кожна індивідуальна знахідка або скупчення кераміки наносилися на план із використанням оптичного нівеліру. Основною метою такого методу досліджень була спроба виявити та зафіксувати характер залягання культурних шарів за планіграфічним розташуванням артефактів. Під час опрацювання польової документації (планів та розрізів) було з'ясовано, що такий метод неефективний і не дав очікуваних результатів. У 2013 р. методику розкопок було вдосконалено та оптимізовано: культурний шар відпрацьовується лопатними нарізками потужністю 5—10 см, після чого відпрацьована площа перевіряється за допомогою метало детектора та

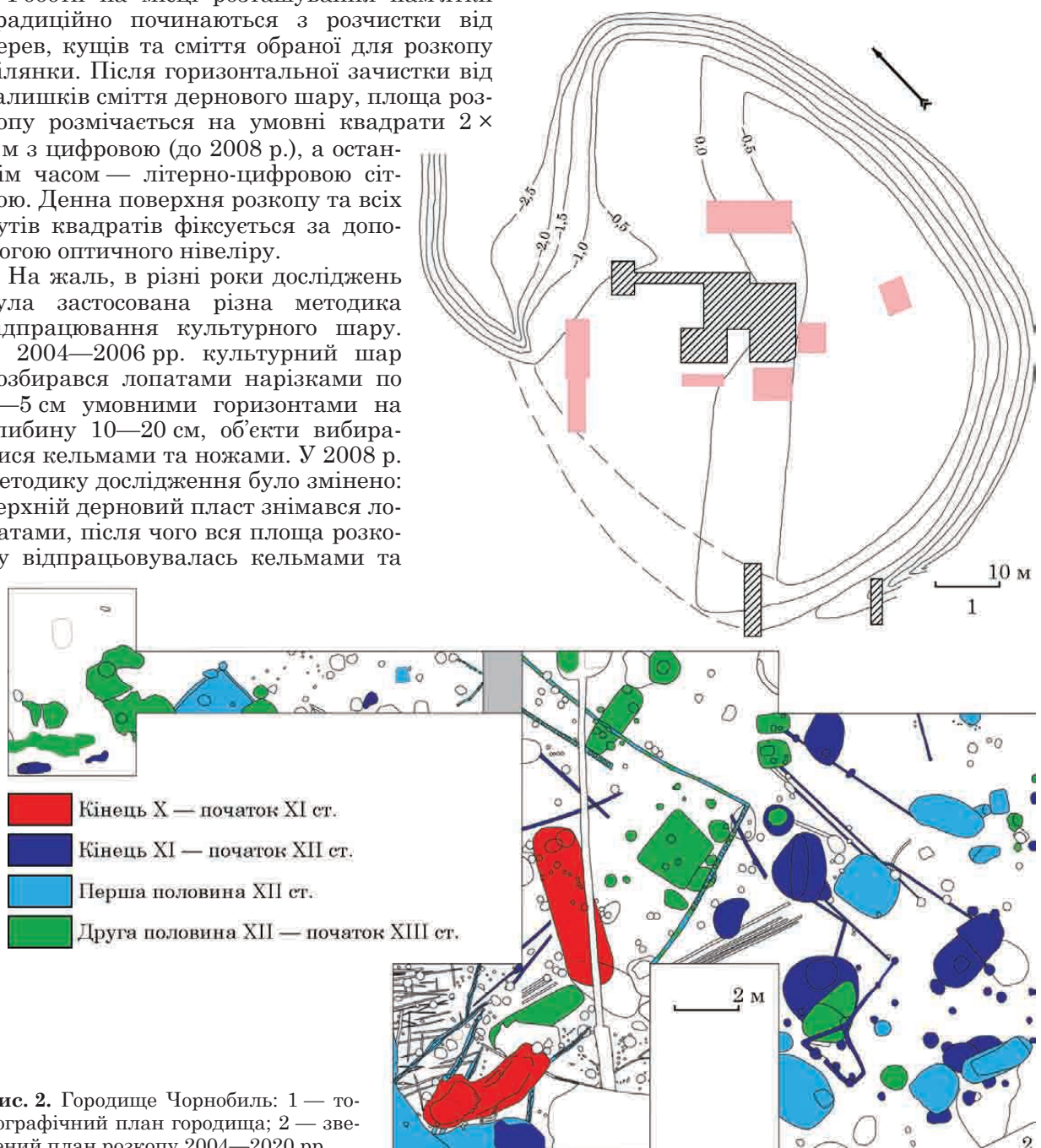

Рис. 2. Городище Чорнобиль: 1 — топографічний план городища; 2 — зведений план розкопу 2004—2020 рр.

робиться горизонтальна зачистка. Об'єкти відпрацьовуються ножами та кельмами. Весь відпрацьований седимент (з культурного шару в тому числі) пересівається через сито з отвором 0,3 мм. З 2014 р. додатково застосовується промивання частини ґрунту через сито з отвором 0,1 мм. Така методика дала значний ефект щодо кількості фіксованих артефактів.

Роботи по фіксації об'єктів, культурних шарів та стратиграфічних особливостей проводяться за допомогою оптичного нівеліру.

Стратиграфія та загальний опис культурного шару. Розкопки городища показали наступну стратиграфію.

1. До 0,3 м (від рівня денної поверхні) — дерновий та орний гумусований шар.

2. 0,3—0,7 м — чорний гумусований супісок.

3. 0,7—0,9 м — темно-сірий гумусований супісок.

4. 0,9—1,1 м — сірий супісок.

5. Від 1,1 м — світло-сірий (до сіро-жовтого) пісок. Умовний «материк» (у 2008 р. досліджений до глибини 2,5 м; рис. 3).

Горизонти 1 і 2 містять залишки матеріальної культури і часів Київської Русі та пізнього середньовіччя, і від XVIII ст. до сучасності. Горизонт 2 в основному перевідкладений. Горизонт 3 містить залишки матеріальної культури доби Київської Русі (переважно XII—XIII ст.), частково шар перевідкладений або пошкоджений пізніми об'єктами. Шар щільний, містить значну кількість археологічних матеріалів. Горизонт 4 містить переважно матеріали кінця X — початку XI ст., також іноді пошкоджений пізніми об'єктами. Кількість артефактів значно зменшується в

порівнянні з попереднім горизонтом. Межі між горизонтами 3 і 4 не чіткі. Горизонт 5 вважається материковим (у 2008 р. його було простежено до відмітки 2,5 м від денної поверхні). Проте, у 2014 р. в світло-сірому піску було зафіксовано наявність крем'яних виробів (попередньо фінальнопалеолітичного часу та епохи бронзи?) у перевідкладеному стані. Спорадично по всій площі розкопу в нижніх його шарах трапляється кераміка милоградської культури раннього залізного віку.

Досліджені об'єкти та особливості культурного шару. Станом на 2020 р. на городищі Чорнобиль досліджено 360 м². культурного шару, ще 30 м² законсервовано з різних причин або відпрацьовано частково. Досліджена площа вражає щільністю виявлених різнофункціональних об'єктів. Виявлено більше 300 об'єктів кінця X—XVII ст., в тому числі будівля кінця X — початку XI ст., елементи склоробної (?) майстерні, яма для отримання дьогтю, дві печі, шість вогнищ (рис. 2: 2). По всій території розкопу дисперсно «розкидані» щільні скупчення глиняної обмазки та обпаленої глини різного діаметру (іноді до 2 м) потужністю до 30 см, як правило, аморфної форми. Зазвичай вони бувають заповнені археологічним матеріалом. Не знайдено жодного давньоруського житла або будь-якої майстерні чи спеціалізованого господарчого комплексу.

Загалом вся площа розкопу вкрита численними різночасовими стовповими ямами, системою парканів-частоколів з елементами перебудов та реконструкцій. В західній частині розкопу зафіксовано факти сільськогосподарської діяльності на городищі — сліди оран-

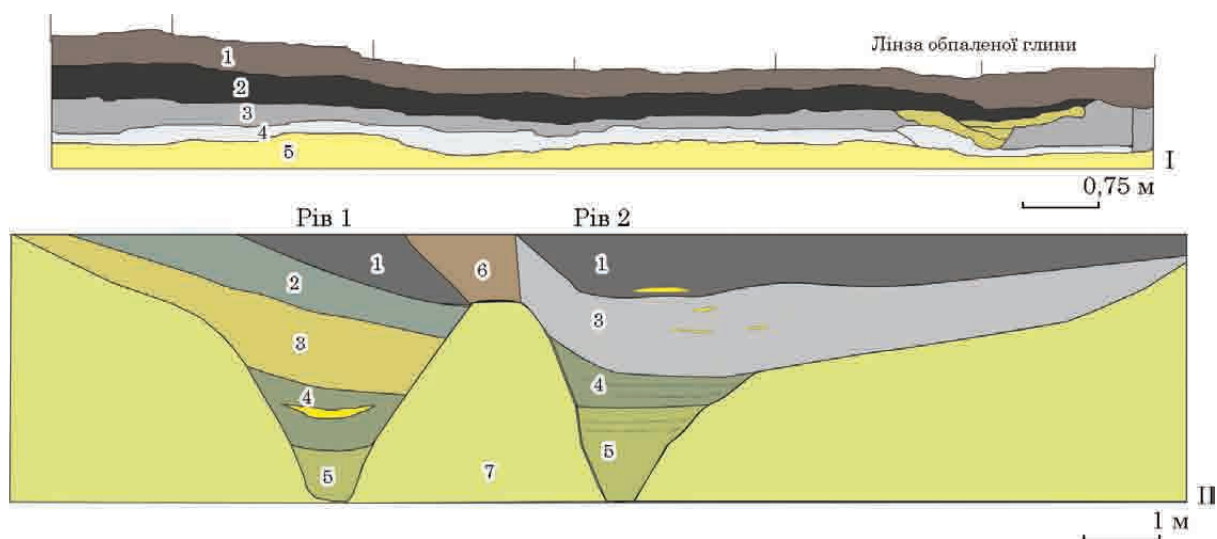

Рис. 3. Загальна стратиграфія городища: I — північно-східна стінка розкопу 2013 р. по лінії квадратів O/36—31 (експлікація по тексту); II — розріз ровів по лінії схід—захід (1 — темний гумусований супісок; 2 — темний гумусований перемішаний з материковим викидом супісок; 3 — сірий гумусований супісок; 4 — сірий гумусований супісок з великою кількістю мікрогоризонтів; 5 — материковий викид; 6 — коричневий гумусований супісок; 7 — материк)

ки та заступу / мотики, заповнення від яких дуже добре простежуються в «материкі».

На жаль, значна кількість об'єктів є багатшаровими або частково перевідкладеними, тому хронологічна інтерпретація їх значної частини або неможлива, або настільки ускладнена, будь-які висновки будуть неоднозначними.

Значна кількість інтерпретованих об'єктів функціонувала в літописний період городища (XII — початок XIII ст.), дещо менше зафіксовано об'єктів кінця XI — початку XII ст. і тільки дві споруди — кінця X — початку XI ст. (рис. 2: 2). Однією з цих споруд

у 2008 р. виявилася напівземлянка з вогнищем (яма 15/8).

Яма 15/8 була простежена в плані на межі четвертого культурного шару та «материкового» піску. Об'єкт являє собою яму овальної форми 5,3 × 1,5 м, глибиною до 0,45 м з системою стовпових ямок по периметру, зорієнтована по лінії південь-північ. Було зроблено три стратиграфічних розрізи, які показали три етапи заповнення.

Перший (верхній) шар: заплив суглинку з піщаними лінзами потужністю до 30 см. В заповненні знайдено 4 вінця кінця X — початку XI ст. та 21 стінка (рис. 4: 1—4).

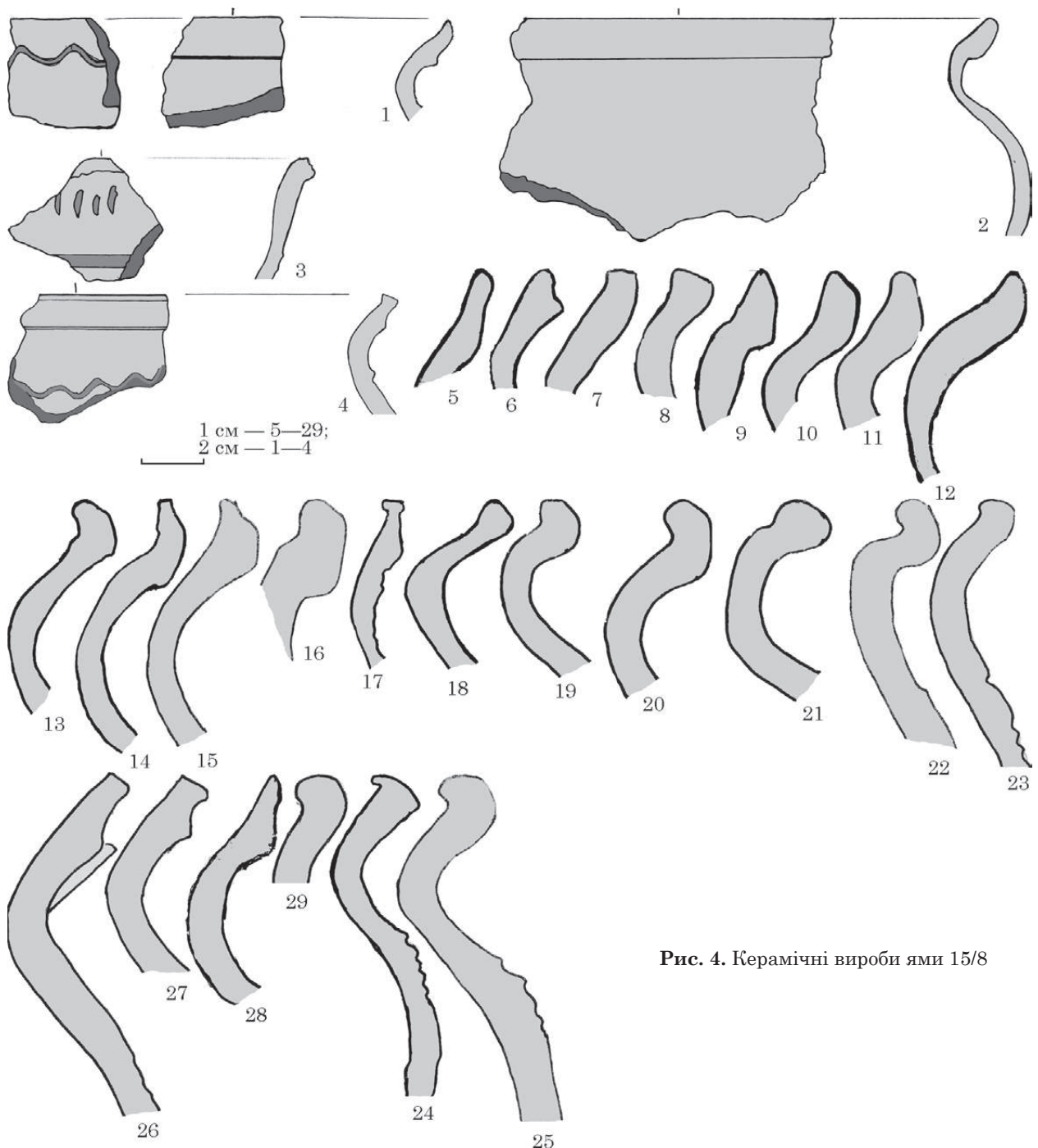

Рис. 4. Керамічні вироби ями 15/8

Другий шар: опіщаний гумусований ґрунт сіро-коричневого кольору потужністю до 20 см. Знайдено 23 вінця, з яких 15 датовані кінцем X — початком XI ст., 246 стінок і 9 денців (рис. 4: 5—25).

Третій шар маркує безпосередньо час функціонування споруди. Заповнення — вуглисті опіщаний гумусований ґрунт сіро-коричневого кольору потужністю до 10 см. У заповненні — 4 вінця, 3 з яких датовано X — першою половиною XI ст. (рис. 4: 26—29), 71 стінка, 2 денця, одне з яких має клеймо та незначна кількість остеологічного матеріалу.

У північній частині житла 1 зафіксовано вогнище овальної форми 50 × 40 см, глибиною до 13 см. Прокал незначний (до 0,5 см), нерегулярний. Археологічного матеріалу в заповненні вогнища виявлено не було.

Невелика кількість матеріалу з третього стратиграфічного шару об'єкту та характер вогнища є свідомством короткочасності функціонування споруди.

У 2013 р. під час розкопок було виявлено три об'єкти, які викликали певні суперечки вже під час їх польових досліджень. Об'єкти були сформовані з щільного спеченого темно-сірого ґрунту, виглядали як тиглі діаметром до 40 см, глибиною — до 7 см. Внутрішня поверхня їх мала кірку світло-зеленого кольору. Попередньо вони були інтерпретовані як залишки горнів для плавлення кольорових металів або скла (?). Горни (?) розташовані в лінію по вісі південь-північ через рівні проміжки. Центральний було вирішено «взяти» цілим для камеральної обробки в лабораторних умовах з метою проведення аналізу його

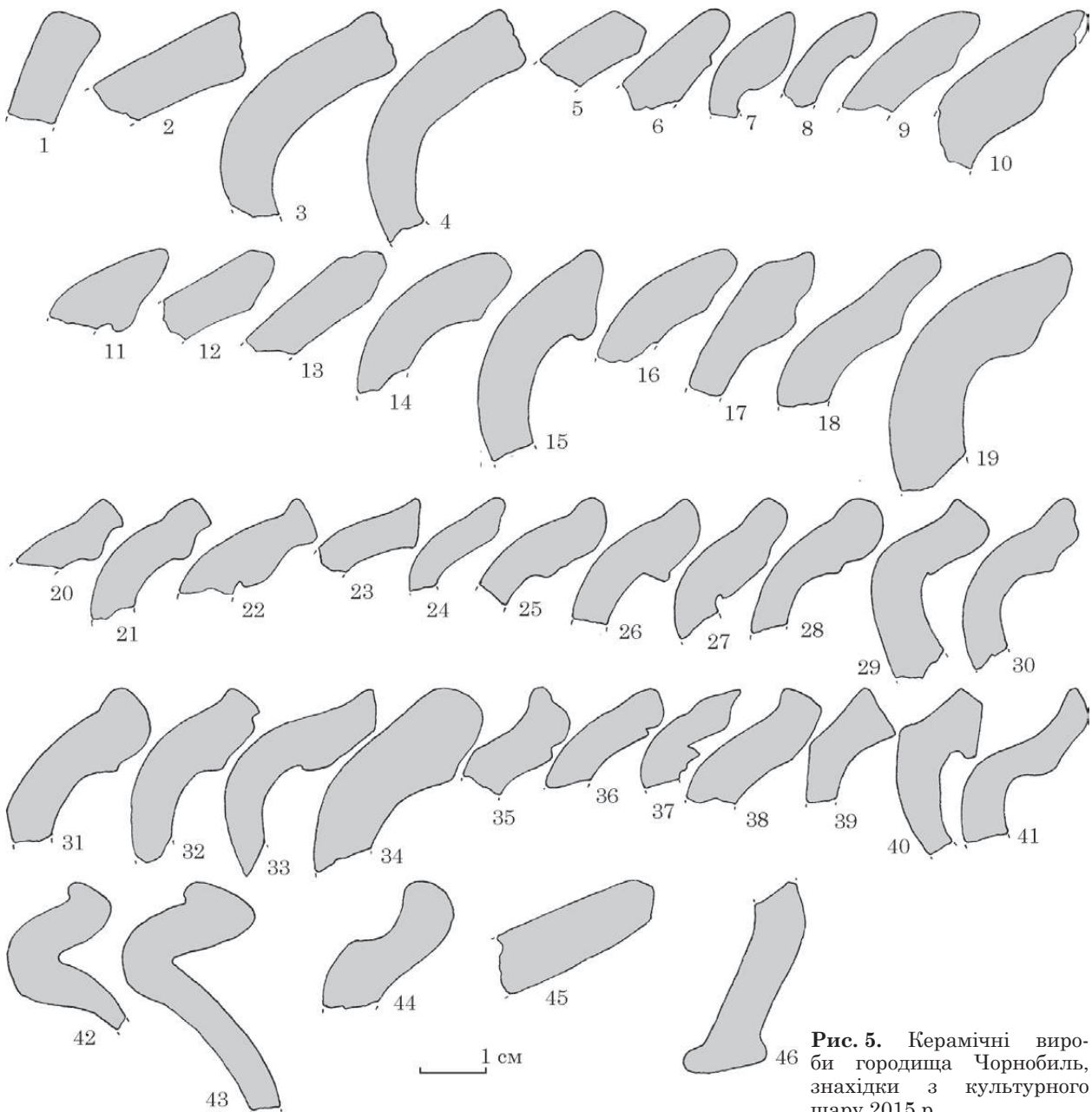

Рис. 5. Керамічні вироби городища Чорнобиль, знахідки з культурного шару 2015 р.

хімічного складу та подальшої музеєфікації. Горн (?) було ретельно зачищено, висушено, проведено його обробку спеціальним консерваційним розчином та знято за допомогою дворучної пили. Проведено фото та відеофіксація процесу.

Розкопками 2014 р. в останні дні польового сезону в плані зафіксовано велику пляму, в заповненні якої було зафіксовано значна кількість металевого шлаку та криці. Більша частина заповнення продовжувалася в стінки розкопу. Об'єкт був вивчений планіграфічно, визначені його попередні розміри та межі після чого він був законсервований з метою більш якісного його відпрацювання та можливою подальшою музеєфікацією. На нашу думку, зафіксований об'єкт може бути або залишками житла давньоруського часу або металургійною майстернею.

Артефакти. У результаті польових робіт на городищі з відносно невеликої площі розкопу було отримано значну кількість археологічного матеріалу, який свідчить про неординарність досліджуваної пам'ятки. Детальний аналіз окремих категорій артефактів є предметом великих спеціальних фахових досліджень, тому далі буде представлена їх коротка характеристика.

Традиційно найчисленнішою категорією знахідок є **керамічні вироби** — майже 50 тис. фрагментів різночасової кераміки, більша частина з якої відноситься до давньоруського часу (далі при описі та характеристиці артефактів будуть матись на увазі тільки знахідки, що інтерпретовані як давньоруські), що притаманно переважній більшості хронологічно синхронних пам'яток (рис. 5). Спроби проаналізувати керамічний комплекс Чорнобиля здійснили І. В. Зоценко і В. О. Колибенко (Зоценко, Колибенко 2009, с. 61—63).

Найбільша кількість решток гончарних посудин (незалежно від хронологічних рамок) — звичайний кухонний посуд — типові давньоруські глеки з високими плечиками та широкою горловиною. Наступна за кількістю категорія — рештки столового посуду, як правило, з білої глини, серед яких значний відсоток мисок. Звичайним є оздоблення посуду: врізні горизонтальні паралельні лінії, іноді — нігтьові вдавлення та хвилястий орнамент. Тарний посуд представлений незначною кількістю решток імпортих амфор та, в одиничних випадках, — амфорок київського типу. Таке співвідношення різних типів посудин здається типовим для довготривалої давньоруської пам'ятки.

Крім амфорного імпорту, у 2008 р. було зафіксовано чотири вінця, що виконані з білої, добре відмученої глини, майже без додавання домішок. Їх форма нетипова для регіону — низькі, відгорнуті назовні та навскоси

врізані по краю. За М. П. Кучерою цей тип вінчиків характерний для західно-руських земель (Кучера 1998).

Знайдено близько 200 одиниць тавровано-го посуду. Більшість клейм основані на зображенні кола (рис. 6).

Щодо технологічних особливостей керамічних виробів городища, необхідно відзначити незвично високий відсоток посуду XII ст., що частково або фрагментарно оздоблений темно-зеленою поливою (рис. 7).

Беручи до уваги кількість керамічного матеріалу з дослідженої площі, можна / треба було б зробити висновок про існування місцевого керамічного виробництва. Проте, до локалізації гончарних майстерень або з'ясування будь яких, навіть непрямих, ознак їх існування на території давнього Чорнобиля ця теза буде лише недостатньо обґрунтованим припущенням.

Колекція **металевих предметів** (1030 одиниць) представлена речами, що відносяться до різних сфер життєдіяльності людини протягом довгого періоду часу. Знахідки представлені побутовим інвентарем (ножі, кресала, замки, ключі, дверні пробойі, цвяхи тощо; рис. 8: 1—7), елементами озброєння та спорядження воїна і верхового коня (залізні вістря стріл, арбалетний болт, бойові ножі, уламок сокири, кольчужні кільця, похідна голка з кільцем, підковоподібні фібули, гудзики від каптану, ремінні пряжки та бляшки для його оздоблення, чобітними підковами, фрагменти гризла тощо; рис. 8: 8—33). Особливу групу складає колекція прикрас з кольорового металу, до якої входять скроневі кільця, цілі та уламки браслетів, персні та ін. (рис. 9). Сільськогосподарський та ремісничий реманент представлений уламками серпів, сокир, коси, дужками відер (рис. 10: 1—5), залізним скальпелем, залізним зубильцем. Знайдена велика колекція рибальських снастей: гачки, блешні та свинцеве грузило (рис. 10: 6—10). Безумовно окремо необхідно відзначити наявність в колекції таких індивідуальних знахідок як стілоз з мідного сплаву, т. зв. «писало» з свинцю та, поки єдину, свинцеву plombу-печатку.

Власне предметний склад колекції металевих виробів є найважливішим джерелом отримання інформації про соціальний стан та заможність мешканців городища, їх господарчо-побутову модель поведінки, виробничу діяльність, торгівельні зв'язки тощо. Отримання такої інформації в достатньому обсязі та її елементарний аналіз, в свою чергу, дає змогу визначити можливий адміністративний статус городища / поселення, його функціональне призначення, а в підсумку — роль в соціально-політичних процесах регіону. Величезний відсоток дружинних речей та елементів міського типу господарства, безу-

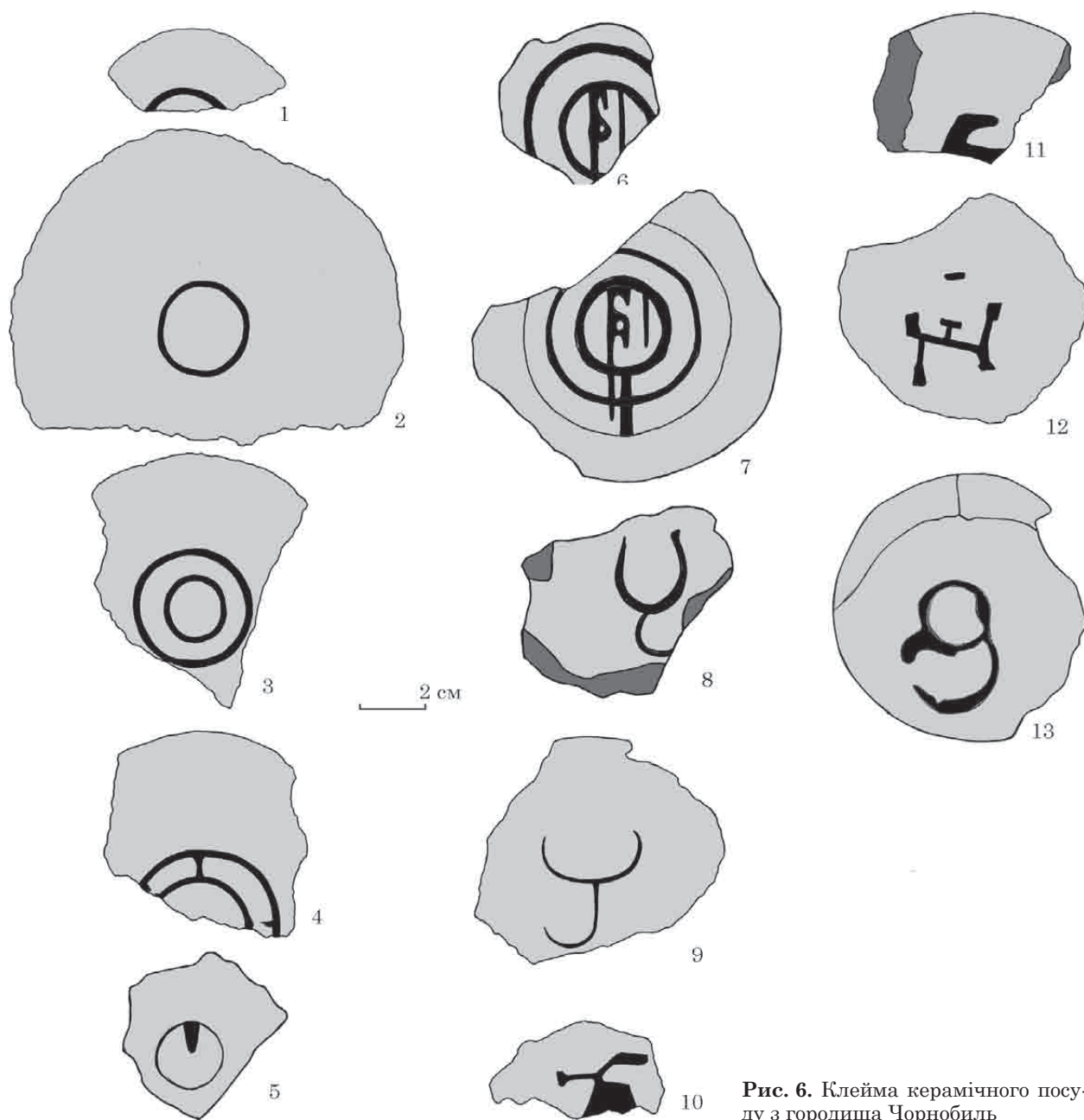

Рис. 6. Клейма керамічного посуду з городища Чорнобиль

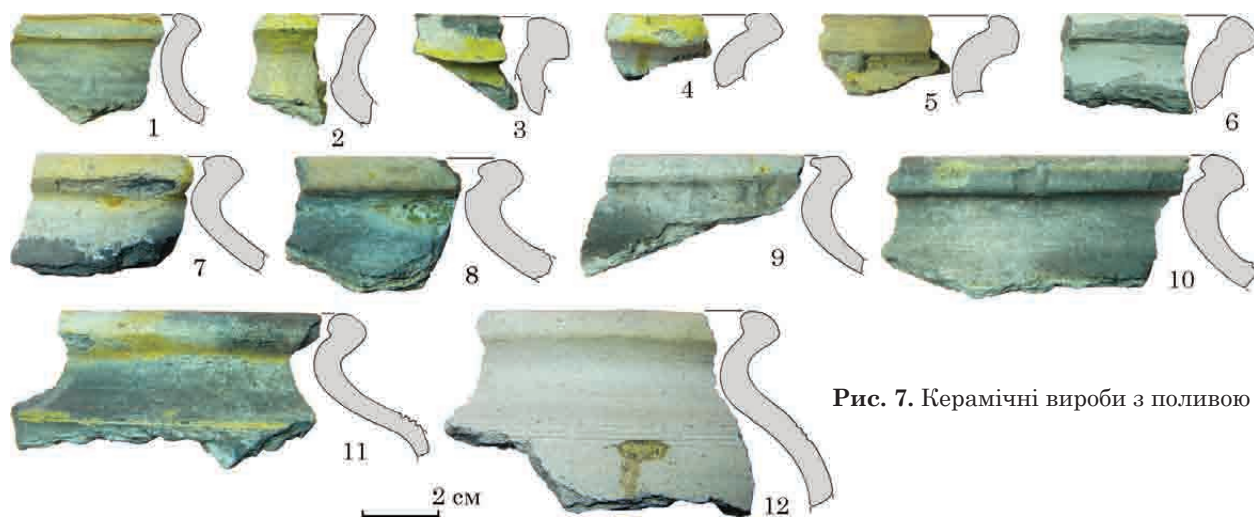

Рис. 7. Керамічні вироби з поливою

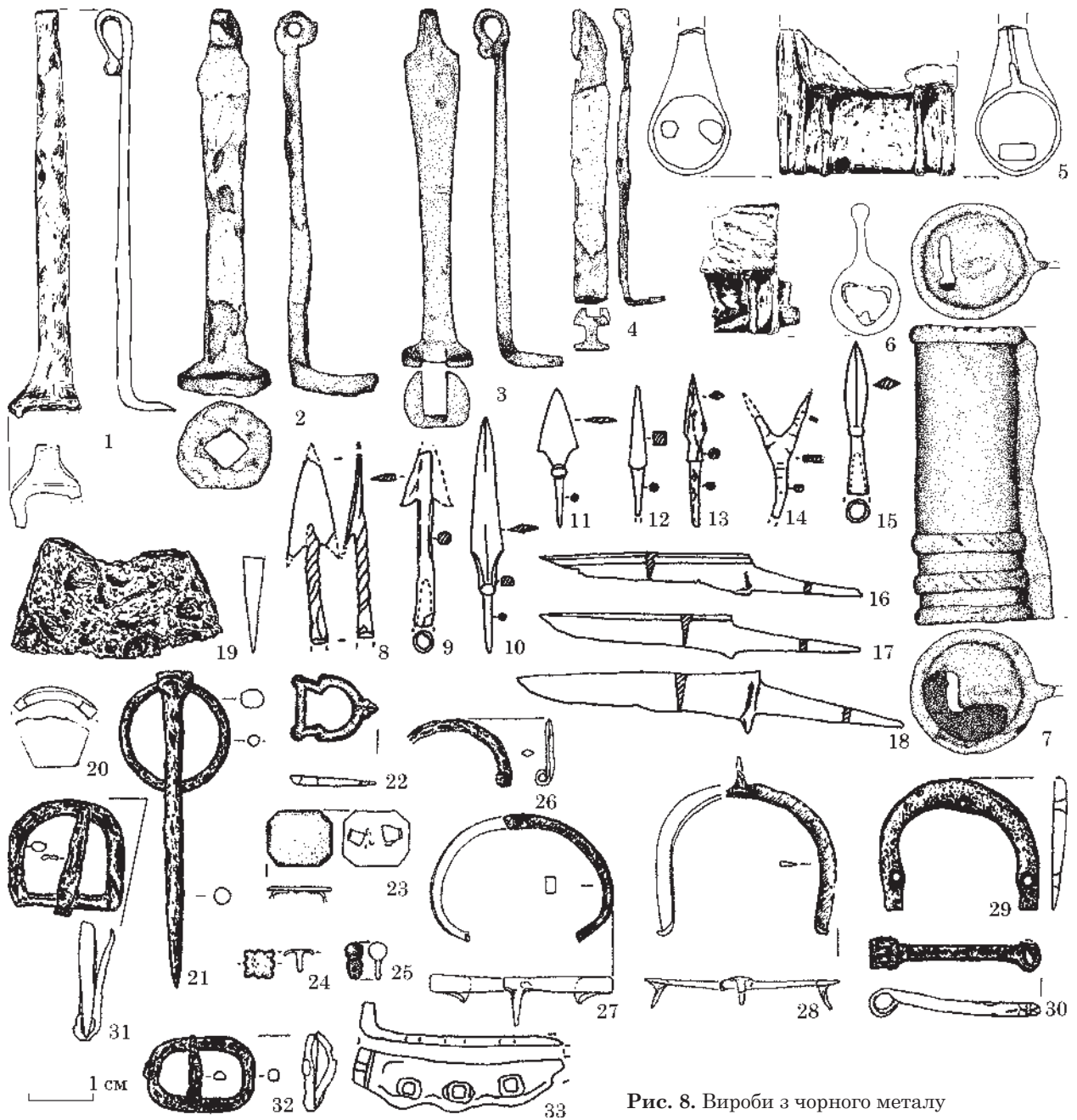

Рис. 8. Вироби з чорного металу

мовно, свідчить про нерядовий статус городища, а кількість прикрас (в тому числі срібних) — про стан заможності, а, відповідно, і соціальний статус його мешканців.

Вражає кількість знайдених на городищі скляних прикрас, а 1870 фрагментів саме **браслетів** (рис. 11), **різного роду намистин** (159 одиниць), в тому числі бісеру та пронизок (рис. 12: 1—9, 11—22) та фрагмент **персня** (рис. 12: 23).

В Чорнобилі скляні браслети як масовий матеріал виявлені в шарах XII — початку XIII ст. (рис. 11). Кількість фрагментів браслетів, в середньому — 5,6 одиниць на 1 м², зводить цю категорію знахідок на пам'ятці до числа масових (таблиця). За своїм основним складом колекція виглядає досить ти-

повою порівняно з подібними колекціями з розкопок інших середньовічних городищ Київської Русі, проте слід відзначити великий відсоток кручених браслетів із спіраллю всередині (1,4 %). Наприклад, відсоток браслетів такого типу з розкопок Давнього Новгороду (1951—1958 рр.) складає всього 0,5 %; в Смоленську та Білоозері кручених браслетів із спіраллю всередині знайдено по одному екземпляру. Також в Чорнобилі знайдено круглий у перетині браслет із осердям всередині, що не знаходить аналогів (можливо не знайдений?) у відомій літературі.

Найбільш реальною та простою відповіддю на питання щодо причин наявності такої кількості браслетів на городищі є місцеве їх виробництво. По-перше, виготовлення скля-

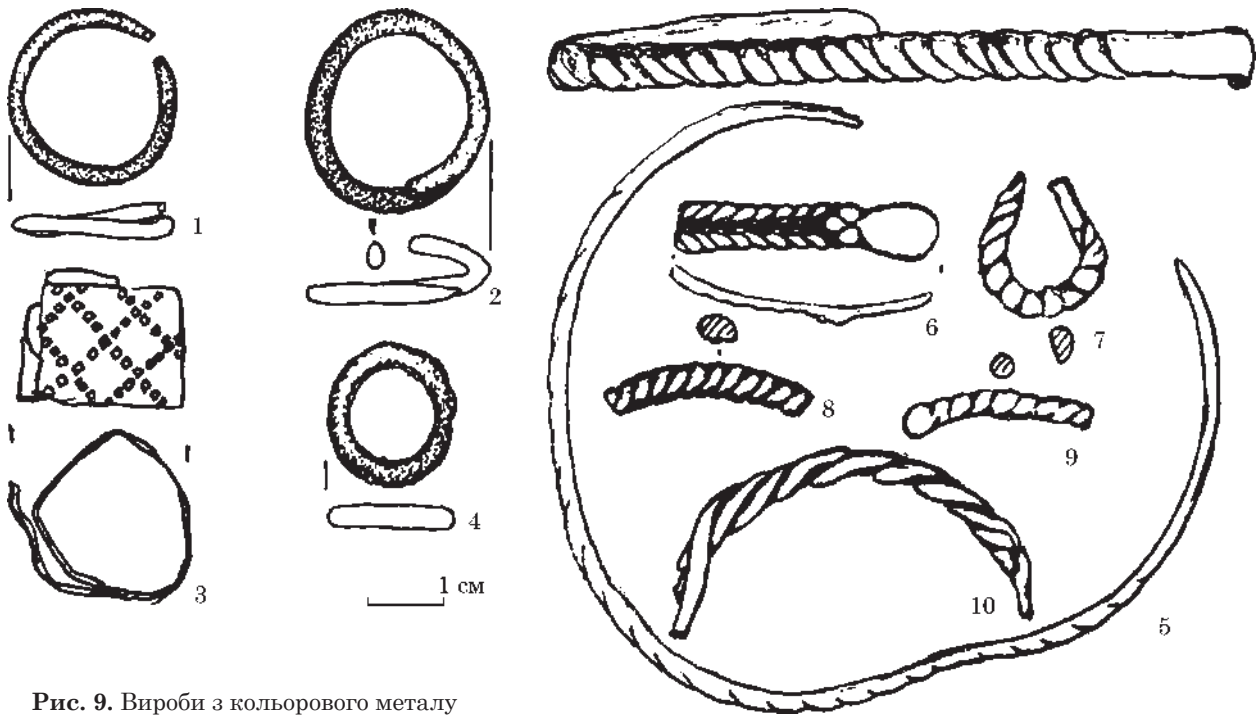

Рис. 9. Вироби з кольорового металу

Рис. 10. Вироби з чорного металу: 1—5 — сільськогосподарські; 6—10 — рибальські

Порівняльна таблиця знахідок скляних браслетів у Чорнобилі та інших досліджених значними площами пунктів Південної Русі

Пам'ятка	Розкопана площа, м ²	Кількість скляних браслетів	
		загалом	на 1 м ²
Чорнобиль	390	2000	5
Колодяжин	3000	178	0,05
Воїнь	7735	64	0,008
Григорівка	2080	118	0,05—0,09
Чорнівка	—	318	—
Ліскове	14000	373	0,02

ної маси не є складним процесом. Для її приготування такі інгредієнти: тонкий річковий пісок, рослинний поташ, поварена сіль, свинець та вапно. Всі ці матеріали були у розпорядженні місцевих майстрів. Забарвлення скла теж проводилось за допомогою легко доступних матеріалів: окис міді, кобальт, глина, сірка, вугілля тощо.

Таким чином, інтерпретація системи «горнів», що була виявлена під час досліджень 2013 р., як елементів склоробної майстерні, може бути вірною. А значна кількість скляного шлаку шматків свинцю в культурних шарах та заповненнях деяких господарчих

Рис. 11. Скляні браслети

ям може бути додатковим тому підтвердженням. У 2008 р. був знайдений фрагмент скляного виробу, що дуже нагадує оплавлений (або бракований) браслет. На жаль інтерпретація цього виробу тоді закінчилася на рівні робочої дискусії. Безумовно, що зараз для констатації певних висновків, серед першочергових пріоритетів стоїть проведення спектрального аналізу хімічного складу фрагментів скляних браслетів, шлаків та свинцю, що знайдені на городищі.

Необхідно зробити ремарку щодо терміну «браслет». Функція, яку виконували скляні браслети очевидна — в основному їх носили на зап'ястку як прикраси. Але серед знайдених «браслетів» в Чорнобилі існують екземпляри, призначення яких як, власне, браслетів досить сумнівне. Діаметр таких браслетів складає лише 35—45 мм. Такий розмір не дозволяє носити цю прикрасу на зап'ястку навіть дитині. Автор припускає, що такими маленькими «браслетами» могли прикрашати одяг або, наприклад, зачіску.

Суттєво доповнюють колекцію знахідок зі скла 83 уламки посуду та віконниць. На жаль, фрагменти посуду настільки дрібні, що унеможливають його будь-яку реконструкцію.

Вироби зі скла, знайдені під час розкопок 2004—2015 рр. розглянула й проаналізувала О. Ю. Журухіна (2016, с. 147—151).

Вироби з *овруцького пірофілітового сланцю* представлені звичайним набором: 65 пряслицями (в тому числі 2 — орнаментовані; рис. 13), 12 натільними хрестиками (рис. 14), рибальськими грузилами, уламками жорен. На увагу заслуговують два екземпляри хрестиків, що представляють собою виробничий брак на рівні заготовки. На даному етапі досліджень городища не зафіксовано жодних ознак можливої наявності камінеобробного виробництва (за визначенням С. В. Павленка), тому, з урахуванням особливостей обробки пірофіліту, автор схиляється до думки про спроби кустарним способом виготовити ці речі.

Рис. 12. Намистини та скляна каблучка

Основна кількість **виробів з рогу та кістки** (76 виробів) репрезентована предметами кустарного домашнього ремесла. представлені в основному примітивними знаряддями, що використовувались переважно у текстильному та шкіряному виробництві: проколки, знаряддя для плетіння, лоцила тощо (рис. 15: 12—21). Через простоту форми, створення якої не потребувало від майстра спеціальних вмінь і навичок, такі знаряддя могли виготовлятися по мірі необхідності у кожному господарстві або у ремісничий майстерні.

Кілька складніших предметів (шахові фігурки, деталі складаних ручок ножів, гудзики, іграшки) також можна віднести до продукції кустарів-кустарів, враховуючи певну недбалість їх форми і обробки (рис. 15: 1, 2, 5—11). Виятком є кістяний напівсферичний гудзик, проте він, скоріш за все відноситься до продукції київських майстерень (рис. 15: 3). З деякою часткою вірогідності можливо припускати немісцеве походження об'єктів, враховуючи як її достатньо професійне вироблення, включаючи застосуван-

ня спеціального знаряддя для орнаментування, а також можливе функціональне призначення як товарної пломби (рис. 15: 4). Отже, матеріалів, які свідчать про діяльність професійних ремісників-кустарів у Чорнобилі поки що не виявлено (Сергеева 2016, с. 152—159).

Значна кількість **остеологічного матеріалу** дала можливість для проведення серйозного та продуктивного аналізу (О. П. Журавльов, С. Ю. Тайкова, Г. Г. Гавриць). Мешканці давнього Чорнобиля розводили крупну та мілку рогату худобу та свиней. Чорнобиль характеризується значним розвитком полювання, яке переважало над тваринництвом. Це є показником саме давньоруських фортець. Основними промисловими видами в Чорнобилі були бобер, лось та кабан, знайдені рештки тура, оленя, козулі, ведмедя, різноманітних птахів тощо. На думку О. П. Журавльова переважання бобра є, так би мовити, «візитівкою» Чорнобиля, оскільки більше ніде не зустрічається. Всі знайдені кістки є типовими кухонними рештками.

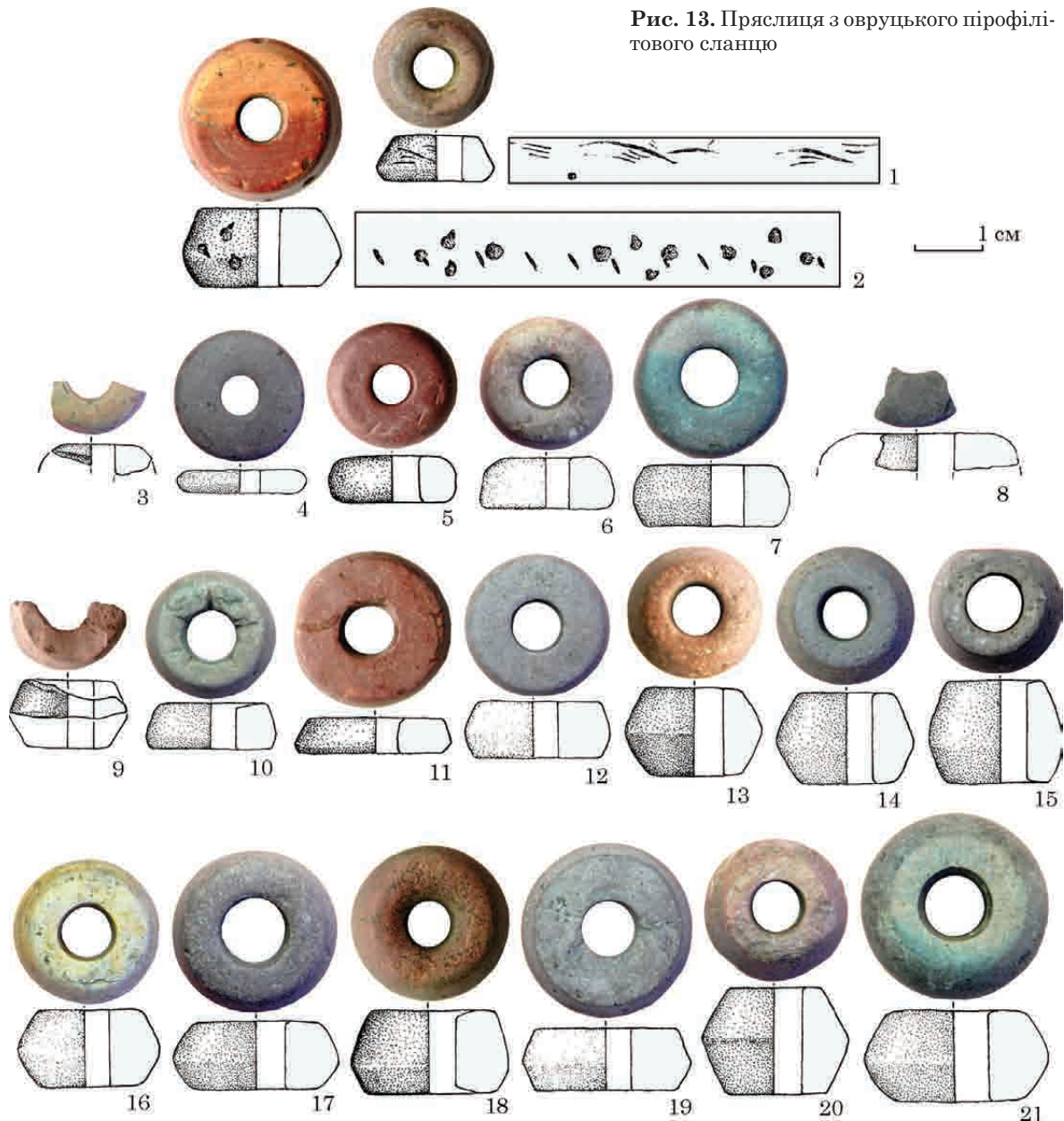

Рис. 13. Пряслиця з овруцького пірофілітового сланцю

Серед знайдених кісток великий процент займають іхтіологічні залишки. Привертають увагу кістки від риби білуги, яка могла бути, судячи з розмірів цих кісток, довжиною кілька метрів. А також кістки сомів, можливо, таких же розмірів. Є кістки риби вирізу-ба, яка досягала 5 кг ваги, але зараз майже знищена і практично на території України не зустрічається. Дисперсно в культурному шарі та господарчих ямах фіксувалися скупчення луски різних розмірів.

Пошуки фортифікації. Цілеспрямовані пошуки залишків фортифікації почалися з 2008 р., коли був зроблений невеликий та безрезультатний розріз краю мису городища з північно-східної його сторони. І тільки у 2017 р. були отримані перші обнадійливі результати. У 2016 р. для розкопок було обрано ділянку площею 33 м², яка розташова-

на в напільній, південно-західній, частині городища перпендикулярно розташування вулиці Петровського. Вибір ділянки був обумовлений тим, що вулиця Петровського є продовженням рову, який може бути залишком давньоруського захисного рову, що існував зі слів місцевих мешканців (М. В. Черніговець) не пізніше 1960-х рр. З метою виявлення захисного рову була закладена траншея 11 × 3 м, де у 2017 р. під щільною підсипкою вуличної дороги було знайдено рів антропогенного походження, який відокремлював мис від основної частини тераси. За попередніми висновками, після опрацювання знахідок із заповнення, рів був сформований наприкінці XI ст. та проіснував до кінця XII — початку XIII ст. У 2019 р. було з'ясовано, що об'єкт має не тільки складну стратиграфію, а і складну структуру — було зафіксовано другий рів,

Рис. 14. Хрестики з овруцького пірофілітового сланцю

який розташований строго паралельно тому, що був знайдений два роки тому. Найімовірніше, що рови являють собою частину залишків фортифікаційних споруд давнього міста. Обидва рови мають однакову кінчну форму. Ширина виявленої конструкції становить 6 м, максимальна глибина — близько 1,6 м, відстань між дном рову 1 та рову 2 — 2,5 м

(рис. 3). Верхня ширина та глибина об'єкту не є остаточними, так як його рівень впуску напевно зруйнований подушкою дороги, і дослідження наступних польових сезонів, безумовно, внесуть корективи.

Розвідки в м. Чорнобиль та на його околицях. З початку досліджень у 2003 р. літописного Чорнобиля не припиняються

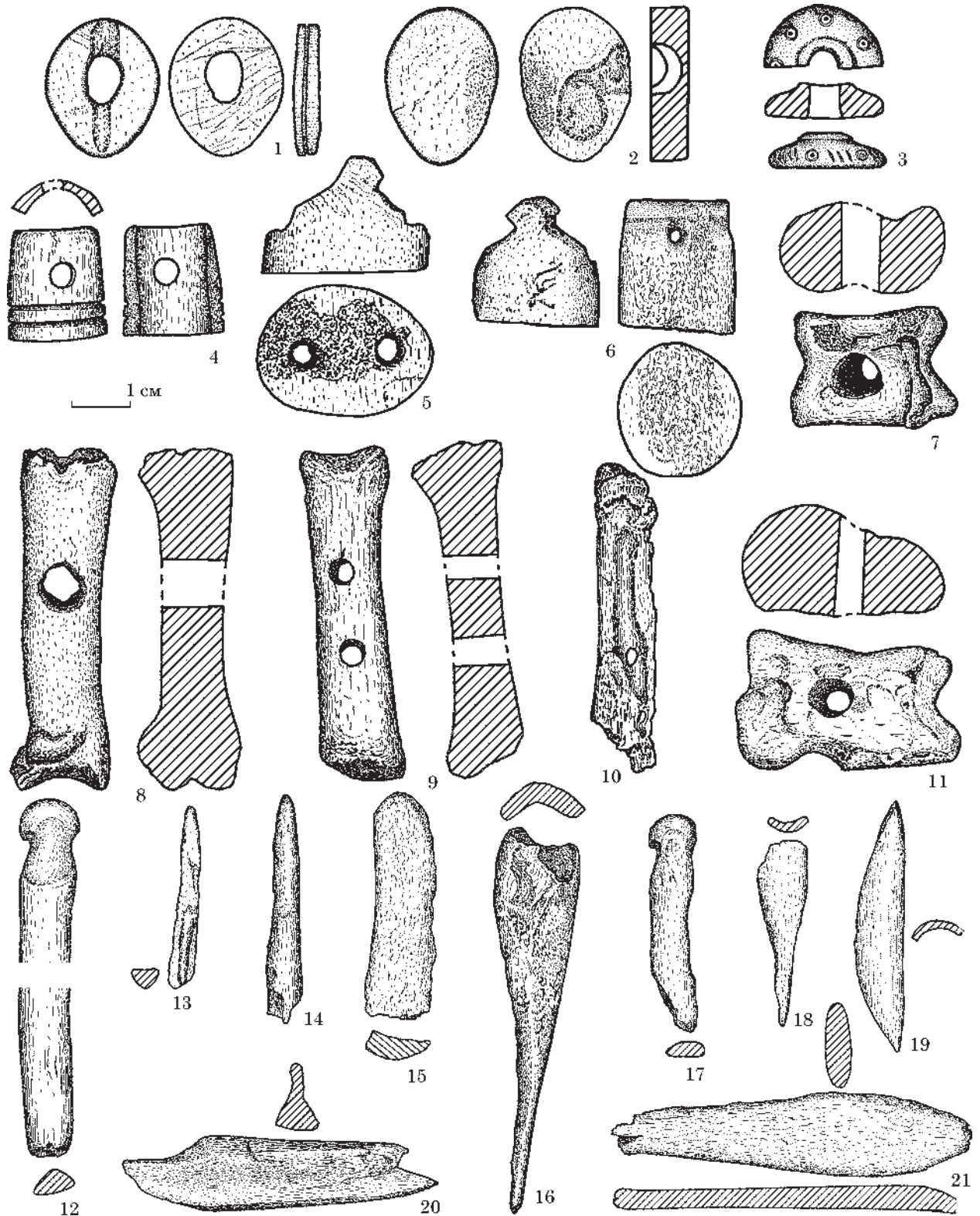

Рис. 15. Вироби з кістки та рогу

також наші археологічні розвідки в межах сучасного міста та його околиць. Не зважаючи на значні обсяги робіт, В. О. Маньку, крім городища, вдалося зафіксувати єдине місцезнаходження XII ст. на місці стадіону, що впритул до Парку Слави на захід від нього (рис. 1).

Довгий час потому результатами візуального обстеження оголених країв гряди другої надзапвної тераси та її шурфування були знахідки артефактів не раніше XVII ст. Обстеження надзапвних терас р. Уж впритул до дельти на західних околицях сучасного міста поповнило археологічну скарбницю де-

кількома пам'ятками доби пізнього бронзового віку — раннього залізного віку. І тільки в 2010 р. шурфування дало перші очікувані результати.

У 2010 р. було закладено 12 шурфів на території Чорнобиля. Перші два розміром 2 × 2 м були закладені на місцевому Подолі на дворищах покинутих будинків першої надзаплавної тераси Прип'яті приблизно в 30 та 50 м на схід від городища. Основною метою робіт було пошук подолу давньоруського городища. Шурфами, завглибшки 2 та 2,8 м, знайдено археологічні рештки не раніше XVIII ст. Шурфи 3 та 4 були закладені на краю мису другої надзаплавної тераси, де розташована Іллінська церква, на південь від літописного городища. Давньоруського культурного шару зафіксовано не було, але в шурфі 4 було знайдено дві стінки XI—XIII ст.

Упродовж 2017—2020 рр. з метою виявлення поселенської округи середньовічного міста було проведено візуальне обстеження городів в межах церковного Іллінської церкви та шурфування тераси на південь — південний схід від неї. Загалом було закладено 17 шурфів. Результатом стало виявлення давньоруських поселень Чорнобиль 2 (кінець XI — початок XIII ст.) та Чорнобиль 3 (XII — початок XIII ст.) з культурним шаром потужністю до 40 см. та трьох місцезнаходжень кераміки XII—XIII ст.

У 1913 р. С. П. Вельмін під час дослідження м. Чорнобиль та його околиць здійснив обстеження й невеликі розкопки городища в ур. Гримово (сучасне с. Лелів). Були проведені обміри, складено план та розрізано вал городища, знайдено велику кількість орнаментованої кераміки, яку, на думку дослідника, потрібно датувати IX—X ст. (Вельмін 1914, с. 3, 6—8, рис. II—VI).

У 1970 р. городище Лелів обстежив М. П. Кучера. Ним складено опис та план, а також зібрано підйомний матеріал — кераміку милоградської культури ранньозалізного періоду, а також давньоруську кінця XII — XIII ст. На підставі планування оборонних споруд, а також знахідок з культурного шару, М. П. Кучера датує час спорудження городища I тис. до н. е. У XII—XIII ст. укріплення було використане вдруге давньоруським населенням (Кучера 1976а, с. 88; 1976b).

У 2013—2014 рр. пошуки місцезнаходження та наступне обстеження городища проводили співробітники Чорнобильської експедиції за участю співробітників відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України А. П. Томашевського та С. В. Павленка.

Городище розташоване на території села в урочищі «Городок» на високому мисі правого корінного берега р. Прип'ять. Площа городи-

ща 0,35 га. З напільного боку проходить вал, висота якого до 2 м та рів з шириною 8 м і глибиною 1,5—2 м. Тут же зроблено в'їзд у вигляді розриву в валу та вузької земляної перемички через рів. На стрілці мису в північній частині зроблено ще один вал та рів, розміри якого такі ж, як і з напільного боку. Вал на кінцевій частині мису прямий, а з напільної — дугоподібний, складається з трьох прямолінійних відтинків.

У 2020 р. сектор археології та пам'яткознавства ДНЦЗКСТК проводив обстеження загального стану городища. На посаді було закладено чотири шурфи, в яких були зафіксовані матеріали милоградської культури раннього залізного віку та давньоруського часу (XII—XIII ст.).

Виявлення нових давньоруських пам'яток, що розташовані неподалік городища дає можливість для з'ясування його поселенської структури та можливої сільськогосподарської округи. Розвідки пам'яток імовірної Чорнобильської волості у зоні радіоактивного забруднення тривають вже багато років у співпраці з учасниками Овруцького проекту ІА НАН України.

Висновки. Безумовно, що городище Чорнобиль є непересічним явищем на тлі давньоруських пам'яток регіону. Перебуваючи на стику земель та здійснюючи контроль над двома значними водними артеріями (Прип'ять та Уж), Чорнобиль, безумовно, повинен був мати важливе стратегічне значення в часи становлення та розвитку Давньоруської держави.

Вражаюча кількість, щільність та склад знахідок, що були зроблені на городищі, відкривають новий погляд на його статус, а, відповідно, і його роль в історичних процесах. Непоодинокі знахідки предметів «дружинної культури» та значна кількість прикрас, наявність елементів міської культури (замки, ключі) разом з розвиненим мисливством надають змогу впевнено вважати Чорнобиль прикордонною фортецею з міським укладом життя. Заснований не пізніше кінця X ст., вже до кінця XI ст. він стає важливим та, напевне, головним укріпленим форпостом Північної Київщини, який контролював річковий шлях на Київ з півночі.

Результати попередніх польових сезонів визначають ряд першочергових завдань в перспективі досліджень городища Чорнобиль та прилеглої інфраструктури.

1. Продовження робіт в місці розташування захисних споруд. Вже знайдені рови є частково зруйнованими під час прокладання сучасної міської дороги. Ймовірно тоді ж були зруйновані можливі залишки дерев'яних конструкцій фортифікації, тому необхідно зосередити увагу на розкопках поза межами міської вулиці.

2. Керуючись загальним планом розкопу, визначитись з місцем розкопу на городищі з метою повного дослідження давньоруської садиби на пам'ятці.

3. Закласти траншею на схід від городища з зовнішньої сторони захисних споруд для встановлення меж давньоруського культурного шару та його стану.

4. Закласти розвідувальний розкоп на поселенні Чорнобиль 2 та встановити характер поселення.

5. Продовження розвідок найближчих околиць городища.

6. Проведення необхідних лабораторних досліджень вже отриманих артефактів.

7. Підготовка облікової карти та паспорту пам'ятки для внесення її до Держреєстру.

8. Підготовка та проведення в м. Чорнобиль історико-археологічної польової конференції (семінару).

Комплексний підхід до вирішення проблемних питань стосовно літописного городища повинен дати очікувані результати та значно поповнити наші уявлення про побут, особливості існування місцевого населення та, можливо, про їх відносини з київською метрополією.

ЛІТЕРАТУРА

Вельмин, С. П. 1914. *Екскурсія по Днепру і Прип'яті для огляду пам'яток старини в м. Чорнобиль, організована Київським Обществом Охраны Памятников Старини и Искусства совместно с Киевским Отделом Императорского Русского Военно-Исторического Общества (отдельный оттиск)*. Київ.

Журухіна, О. Ю. 2016. Вироби зі скла з розкопок давнього Чорнобиля. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 147-151.

Зоценко, І. В., Колибенко, В. О. 2009. Керамічний комплекс давньоруського городища Чорнобиль (за матеріалами розкопок 2008 року). В: *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали VIII Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. Чернігів, 10—12 квітня 2009 р.* Чернігів: Сіверянська думка, с. 61-63.

Ипатьевская... 2001. *Ипатьевская летопись*. Полное собрание русских летописей, II. Москва: Языки русской культуры.

Козюба, В. К. 2016. Давні укріплення півночі Київського Полісся: стан і перспективи дослідження. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 41-57.

Кучера, М. П. 1976а. Городища милоградської культури в Київському Поліссі. *Археологія*, 20, с. 88-94.

Кучера, М. П. 1976б. Давньоруські городища на Правобережжі Київщини. В: Довженко, В. І. (ред.). *Дослідження з слов'яно-руської археології*. Київ: Наукова думка, с. 176-197.

Кучера, М. П. 1998. Про деякі маловідомі типи кераміки на давньоруських пам'ятках. В: Моця, О. П. (ред.). *Історія Русі-України (історико-археологічний збірник)*. Київ: ІА НАН України, с. 160-165.

Манько, В. О., Залізняк, Л. Л., Смірнов, А. П., Сапожников, І. В. 2003. *Звіт про археологічні розвідки на території Чорнобильської зони у 2003 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2003/171.

Манько, В. О., Переверзева, О. В. 2008. Дослідження городища Чорнобиль. *Археологічні дослідження в Україні 2006—2007 рр.*, с. 222-224.

Новгородская... 2000. *Новгородская четвертая летопись*. Полное собрание русских летописей, IV. Москва: Языки русской культуры.

Переверзев, С. В. 2010. Дослідження городища Чорнобиль. Проблеми та перспективи середньовічної археології в зоні відчуження. *Археологія і давня історія України*, 1: Проблеми давньоруської та середньовічної археології, с. 328-334.

Переверзев, С. В. 2011. Проблеми та перспективи археологічних досліджень в зоні відчуження. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 6, с. 475-482.

Переверзев, С. В. 2016. Дослідження літописного Чорнобиля. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 85-92.

Переверзев, С. В., Зоценко, І. В. 2013. Дослідження давньоруського городища Чорнобиль у 2003—2008 рр. *Церква — наука — суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Одинадцяті Міжнародної наукової конференції. Київ, 29—31 травня 2013 р.* Київ: НКП ІКЗ, с. 14-16.

Сергеева, М. С. 2016. Давньоруська різьблена кістка з Чорнобильського городища. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 152-157.

Серов, О. В. 2016. Київське Полісся Х—XIII ст. за археологічними даними. *Археологія і давня історія України*, 3 (20): Дослідження Київського Полісся, с. 32-40.

Сирота, Н. П. 1968. Киевское Полесье. В: Попов, В. П., Маринич, А. М., Ланько, А. И. (ред.). *Физико-географическое районирование Украинской ССР (материалы по природному и экономико-географическому районированию СССР для целей сельского хозяйства)*. Киев: КГУ, с. 80-86.

Тихомиров, М. Н. 1979. *Русское летописание*. Москва: Наука.

REFERENCES

Velmin, S. P. 1914. *Ekskursiia po Dnepru i Prip'iatii dlia osmotra pamiatnikov stariny v m. Chernobyl, organizovanaia Kievskim Obshchestvom Okhrany Pamiatnikov Stariny i Iskusstva sovместno s Kievskim Otdelom Imperatorskogo Russkogo Voенno-Istoricheskogo Obshchestva (otdelnyi otisk)*. Kiev.

Zhurukhina, O. Yu. 2016. Vyroby zi skla z rozkopok davnoho Chornobylia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 147-151.

Zotsenko, I. V., Kolybenko, V. O. 2009. Keramichnyi kompleks davnoruskoho horodyshcha Chornobyl (za materialamy rozkopok 2008 roku). In: *Serednovichni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: Materialy VIII Mizhnarodnoi student'skoi naukovoi arkheolohichnoi konferentsii*. Chernihiv, 10—12 kvitnia 2009 r. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 61-63.

Ipatevskaia... 2001. *Ipatevskaia letopis*. Polnoe sobranie russkikh letopisei, II. Moskva: Iazyki russkoi kultury.

Kozyuba, V. K. 2016. Davni ukriplennia pivnochi Kyivskoho Polissia: stan i perspektyvy doslidzhennia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 41-57.

Kuchera, M. P. 1976a. Horodyshcha mylohradskoi kultury v Kyivskomu Polissi. *Arkheolohiia*, 20, s. 88-94.

Kuchera, M. P. 1976b. Davnoruski horodyshcha na Pravoberezhzhi Kyivshchyny. In: Dovzhenok, V. I. (ed.). *Doslidzhennia z slov'iano-ruskoj arkheolohii*. Kyiv: Naukova dumka, s. 176-197.

Kuchera, M. P. 1998. Pro deiaki malovidomi typy keramiky na davnoruskykh pam'iatkakh. In: Motsia, O. P. (ed.). *Istoriia Rusi-Ukrainy (istoryko-arkheolohichniy zbirnyk)*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 160-165.

Manko, V. O., Zalizniak, L. L., Smirnov, A. P., Sapozhnykov, I. V. 2003. *Zvit pro arkheolohichni rozvidky na terytorii Chornobyl'skoi zony u 2003 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2003/171.

Manko, V. O., Pereverzieva, O. V. 2008. Doslidzhennia horodyshcha Chornobyl. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2006—2007 rr.*, s. 222-224.

Novgorodskaia... 2000. *Novgorodskaia chetvertaia letopis*. Polnoe sobranie russkikh letopisei, IV. Moskva: Iazyki russkoi kultury.

Pereverziev, S. V. 2010. Doslidzhennia horodyshcha Chornobyl. Problemy ta perspektyvy serednovichnoi arkheolohii v zoni vidchuzhennia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1: Problemy davnoruskoj ta serednovichnoi arkheolohii, s. 328-334.

Pereverziev, S. V. 2011. Problemy ta perspektyvy arkheolohichnykh doslidzhen v zoni vidchuzhennia. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 6, s. 475-482.

Pereverziev, S. V. 2016. Doslidzhennia litopysnoho Chornobyliia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 85-92.

Pereverziev, S. V., Zotsenko, I. V. 2013. Doslidzhennia davnoruskoho horodyshcha Chornobyl u 2003—2008 rr. *Tserkva — nauka — suspilstvo: pytannia vzaemodii. Na poshanu kyivskoho mytropolyta Yevheniia (Bolkhovitinova). Materialy Odyndtsiatoi Mizhnarodnoi naukovo konferentsii. Kyiv, 29—31 travnia 2013 r.* Kyiv: NKP IKZ, s. 14-16.

Serhieieva, M. S. 2016. Davnoruska rizblena kistka z Chornobyl'skoho horodyshcha. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 152-157.

Sierov, O. V. 2016. Kyivske Polissia X—XIII st. za arkheolohichnymy danymy. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20): Doslidzhennia Kyivskoho Polissia, s. 32-40.

Sirota, N. P. 1968. Kievskoe Polese. In: Popov, V. P., Marinich, A. M., Lanko, A. I. (ed.). *Fiziko-geograficheskoe raionirovanie Ukrainy SSR (materialy po prirodnomu i ekonomiko-geograficheskomu raionirovaniu SSSR dlia teledi-selskogo khoziaistva)*. Kiev: KGU, s. 80-86.

Tikhomirov, M. N. 1979. *Russkoe letopisanie*. Moskva: Nauka.

S. V. Pereverzev

RESEARCH OF THE CHRONICLE SETTLEMENT OF CHERNOBYL IN 2004—2020. RESUME, RESULTS AND PROSPECTS

Chernobyl was mentioned in Ipatievsky Chronicle in the 1193 for the first time. In 2003 the location of

the chronicles Chernobyl was identified by archaeological research. During 2004—2020 the area of 360 m² was excavated, another 30 m² was partly explored and inhibited. As a result of the works the cultural layer since the late Stone Age till the modern times has been found. The cultural layer of the pre-chronicle period of Old Rus Chernobyl from the end of the tenth century is fixed. More than 300 archaeological objects, many artifacts and fauna remains were found. There the considerable number of artifacts of the «city» type is represented: martial arrowheads, locks and keys, the elements of horse harness, pieces of window-sill, stylus, a huge number of decorations of glass and metal. About 50 % of osteological remains belong to the wild animals such as taurus, bear, deer. Such findings make it possible to consider Chernobyl confidently the border fortress with an urban lifestyle, founded not later the late tenth century by the end of the eleventh century. It became the important and probably the main fortified outpost of the Northern Kyiv region which controlled the river route to Kyiv from the North.

In the last years of the excavations of settlement the task was to find fortifications and study them. As a result, in 2017 at the most likely location of Old Rus defensive structures, the double moat of the XI—XII centuries was recorded.

As a result of exploration on the territory of modern Chernobyl and in its outskirts in 2016—2020 two settlements of the XI—XII centuries and four localities of Old Rus ceramics were found. In 2020 during the study of the Lelev settlement the cultural layer of the twelfth century was recorded.

In the close future it is necessary to recognize the structure of fortifications and take the necessary activities to protect the chronicle archaeological point.

Keywords: Chernobyl settlement, Kyiv Polissya, cultural layer, craft, fortification, protective ditch, settlement structure.

Одержано 30.12.2020

ПЕРЕВЕРЗЄВ Сергій Віталійович, завідувач сектором, Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Державного агентства України з управління зоною відчуження, Київ, Україна.

PEREVERZEV Serhiy, the Head of the Sector, the State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage from Man-Made Disasters, State Agency of Ukraine on Exclusion Zone Management, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-8980-7489, e-mail: pevzner777@gmail.com.